

Martina K o j e t í n o v á (Praha)

O URBANONYMICKÝCH SYSTÉMECH PRAŽSKÝCH SÍDLIŠŤ A O OBECNÝCH OTÁZKÁCH ORIENTACE V SÍDLIŠŤNÍCH PROSTORECH

ABOUT THE SYSTEMS OF URBANONYMS IN PRAGUE HOUSING ESTATES AND ABOUT THE GENERAL QUESTIONS OF ORIENTATION IN HOUSING ESTATES SPACES

This paper deals with the names of streets and other public places in Prague housing estates that came to existence between 1945 and 1989. In the most of them urbanonyms make systems, so the paper is concentrated to the systems of urbanonyms. Furthermore, the text discusses the orientation in spaces which were created during the development of housing estates.

Keywords

onomastics, urbanonyms, housing estates, Prague

Tento příspěvek je věnován jménům veřejných prostranství na pražských sídlištích. Dříve však, než se k vlastnímu tématu dostaneme, bude vhodné charakterizovat sídliště samotná a věnovat se krátce obecným otázkám orientace v sídlištních prostorech. Záměrně se v našem příspěvku budeme vyhýbat sousloví „panelová sídliště“. Ačkoliv byly panelové technologie dominantním rysem tohoto typu výstavby, některá (především starší) sídliště mají panelové pouze stropy a převažuje u nich stále stavba zděná. Zároveň si uvědomujeme, že se termín „sídliště“ používá k označení zastavěných prostorů různého typu. V naší práci vycházíme z tradičního architektonického pojetí sídlišť jakožto typu výstavby tvořené obytnými vícepatrovými domy, prostorově, ale i funkčně autonomními vzhledem ke zbytku města. Sídlištní období ohraničujeme koncem druhé světové války a koncem komunistického režimu s přihlédnutím ke skutečnosti, že zlomový rok 1989 nemohl výstavbu ukončit zcela, nýbrž že byla rozestavěná sídliště dokončována ještě v letech devadesátých.¹⁾

Sídliště tvoří nedílnou součást české postsocialistické krajiny. Vzhledem k celkovému rozsahu tohoto typu zástavby existuje dnes jen minimum měst bez sídlišť. Stala se hmatatelnou připomínkou i symbolem bývalého režimu. Ačkoliv představovala v dobách přidělování bytů vytoužený domov pro množství čekatelů, dnes mají v

¹⁾ Za sídliště v pravém slova smyslu už nepovažujeme bytové komplexy vystavěné v posledních dvaceti letech, jako je např. Hvězda na Petřínách. Nepovažujeme za ně ani kolonie rodinných domků či prvorepublikovou výstavbu realizovanou převážně v duchu funkcionalismu, které bývají někdy označovány též tímto termínem.

obecném povědomí více či méně pejorativní zabarvení. Lidé si s nimi spojují především monotónnost (často se v nich opakuje jeden typ objektu), absenci estetické kvality a odbyté konstrukce.²⁾ Tato forma bydlení se někdy označuje též jako „velké obytné soubory“³⁾ nebo „solitérní města“.⁴⁾ Svá ideová východiska má u představitelů meziválečné avantgardy,⁵⁾ avšak plně se rozvinula až v období po druhé světové válce v důsledku několik desítek let trvající bytové krize. Sídlištní výstavba není specifikem zemí východního bloku, objevila se také v západoevropských zemích, avšak tam byla dříve podrobena kritice a dříve ukončena.

Jednotlivá sídliště se vzájemně liší velikostí, způsobem zastavění i architekturou, proto se v období od konce 2. světové války do roku 1989 obvykle rozlišují jejich tři⁶⁾ generace. V první generaci se nová výstavba včleňovala do volných ploch uprostřed starších čtvrtí blíže centru. V druhé generaci se stavební ruch přesunul na tehdy neobydlené okraje Prahy. Ve třetí generaci se začala stavět sídliště „na zelené louce“. Jednalo se o stotisícové celky, označované jako „nová pražská města“.⁷⁾ Konec sídlišť přišel se změnou režimu, kdy se stala „zhmotnělým symbolem všeho, s čím chtěli lidé skoncovat – byla šedá, uniformní, nelidsky grandiózní,“⁸⁾ a proto byl tento typ výstavby ukončen.

Sídliště představují zvláštní typ veřejných prostorů. Zvláštní, zejména co se týče orientace v nich. Velká většina sídlišť postrádá členitost své struktury, protože sestávají z menšího počtu typů budov než tradiční městská zástavba. Za prvním panelovým domem se nacházejí další a další identické objekty, zdejší uliční síť obvykle nemívá zapamatovatelné schéma (mnohdy je také nahrazena pěšími zónami) a

²⁾ L. Zadražilová, *Domov na sídlišti: Mýtus nebo realita?* In: L. Hubatová-Vacková – C. Říha (eds.), *Husákovo 3+1, Bytová kultura 70. let*, Praha 2007, s. 39.

³⁾ J. Musil, *Urbanizace českých zemí a socialismus*. In: P. Horská – E. Maur – J. Musil, *Zrod velkoměsta, Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha a Litomyšl 2002, s. 276.

⁴⁾ Srov. Anketa, Josef Pleskot, *Architekt* 43, 1997, s. 52.

⁵⁾ Např. K. Teige, K. Honzík nebo V. Obrtel. Ti hlásali, že prostorová struktura sídliště by měla odrážet tři principy: rovnost (standardní bydlení všem bez rozdílu), sounáležitost s komunitou a absenci zdobnosti (vzhled domů má být pouhým odrazem jejich funkce, není třeba je krášlit). Srov. K. Maier – J. G. Gebert, *Sídliště – díl první: Strašidla mýty, realita. Umění a řemesla* 40, 1998, s. 2.

⁶⁾ L. Zadražilová, o. c. v pozn. 2, s. 50–51. Jiní urbanisté mluví jen o dvou generacích sídlišť, případně o třech, které jsou však odlišně časově ohraničeny. K tomu srov. J. Musil, *Lidé a sídliště*, Praha 1985, s. 282–287 nebo I. Oberstein, *Návrat na sídliště. Jihozápadní Město*, *Architekt* 51, 2005, s. 29.

⁷⁾ J. Láník, *Praha v letech 1945 až 1989, Bydlení v Praze*. In: P. Bělina et al., *Dějiny Prahy II*, Praha a Litomyšl 1998, s. 458.

⁸⁾ K. Maier, *Sídliště: problém a multikriteriální analýza jako součást přípravy k jeho řešení. Sociologický časopis* 39, 2003, s. 654.

chybějí určité městotvorné prvky, především náměstí coby místa společenského setkávání. Sociologové architektury vidí problematičnost sídlištních prostorů v tom, že při chůzi těmito obytnými prostory neprobíhá žádná gradace, což není v souladu s lidským vnitřním schématem cesty a cíle.⁹⁾ Problémem sídlištního prostředí je i fakt, že zde chybějí oproti tradiční městské struktuře dominanty, které by byly dobře viditelné a už z dálky na sebe upozorňovaly,¹⁰⁾ které by usnadňovaly orientaci a především rozbíjely monotónnost obytných bloků. Jejich absenci si na konci 80. let uvědomovali sami architekti, a jelikož nemohli do urbanistických plánů sídlišť zahrnout např. kostely (z politických důvodů), pokoušeli se vytvořit dominanty jiné. Třeba v případě sídlištního komplexu Jihozápadního Města se takovým pokusem o vytvoření prostorových dominant měla stát výstavba patnáctipodlažních domů u každé stanice metra.¹¹⁾ Ty měly jednak rozbít horizontálně monotónní sídlištní prostor a při orientaci v sídlištním prostoru plnit stejnou funkci, jako plní kostely v tradiční městské struktuře, když už z dálky upozorňují na to, že se v jejich blízkosti nachází buď přímo náměstí, nebo obecně centrum města.

Z pohledu orientace a užívání prostoru představuje ve výzkumu sídlišť zajímavý moment přirozený pohyb jeho obyvatel. K němu jako by se v projektech a plánech příliš nepřihlíželo, a důsledkem toho byl i spontánní vznik nových pěších komunikací (vlastní silou vyšlapaných cestiček), na které lze narazit ve většině sídlišť. Místo, aby uživatelé zdejších prostorů používali navržené a založené pěší komunikace, dali vzniknout síti zkratk, vedoucích většinou úhlopříčně mezi obytnými bloky a jsoucích nejkratší a nejlogičtější spojnici mezi místy, po kterých se člověk denně pohybuje (dům, obchod, zastávka apod.).¹²⁾

Jak vyplývá z nejrůznějších studií věnovaných problematice sídlištních prostorů, zejména z prací sociologů architektury, teoretiků urbanismu, ale třeba i ze studií psychologů, vizuální stránka sídlišť, především pak zmíněná jednotvárnost spolu s nadměrným množstvím stejných stavebních jednotek snižují naše porozumění tomuto prostoru a znesnadňují naši orientaci v něm. Právě tyto vizuálně problematické prostory v městské struktuře budeme nyní sledovat z pohledu jmen jejich veřejných prostranství.

⁹⁾ K. Schmeidler, Lepší život na sídlištích, *Psychologie dnes* 10, 2004, č. 7–8, s. 18.

¹⁰⁾ Srov. též tzv. „významné prvky“ v teorii mentálních obrazů města amerického urbanisty Kevina Lynche: K. Lynch, *Obraz města*, Praha 2004, s. 102–103.

¹¹⁾ Srov. L. Popelová, Rozhovor s Ivo Obersteinem ze dne 1. 4. 2004. In: P. Ulrich et al., *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*, Praha 2006, s. 68.

¹²⁾ Viz např. M. Černoušek, *Psychologie životního prostředí*, Praha 1992, s. 20–21. O konkrétním případě Jižního Města viz J. Sedlák – I. Plicka – M. Sedlák, *Jižní Město*, *Urbanistická studie centra Jižního Města*, *Architekt* 43, 1997, s. 21.

Pražská sídliště – vymezení analyzovaného materiálu

Studium urbanonymie pražských sídlišť jsme začali soupisem těchto obytných souborů, což se ukázalo být poměrně nesnadnou záležitostí. První potíž způsobovala už skutečnost, že se jednotlivé publikace a studie věnované socialistické výstavbě¹³⁾ vzájemně liší ve výčtu pražských sídlišť. Ačkoliv obsahují tyto přehledy vždy více než 90 % sídlišť stejných, vždy je tam malé procento obytných souborů, které jeden pramen uvádí a jiný ne. Druhým a souvisejícím problémem bylo nejednoznačné pojmenování obytných souborů samých. Dokumenty městské správy, odborné urbanistické studie a mapy se při jejich označení navzájem neshodují. Nemluvíme však o těch případech, kdy je sídliště jednou nazváno jako Dědina a jindy Na Dědině, ale o situacích, kdy mají úplně odlišná jména. Může se např. kombinovat pojmenování podle příslušného katastru a současně podle hlavní ulice, jak je tomu v případě sídliště Písečná, nazývaném též Kobylisy II. Příkladů sídlišť s několika jmény je více: pro Zelenou Lišku se užívá také jména Herálecká a obytný soubor těsně sousedící se Zahradním Městem se označuje jednou jako Práčská, jindy jako sídliště Mládeže, případně jako Zahradní Město – jih. „Názvoslovný chaos“ a z něho vyplývající potíže v naší orientaci v pražských sídlištních celcích doplňuje skutečnost, že další sídliště změnila ve své historii svůj úřední název (kupř. sídliště Skalka bylo původně pojmenováno Rybníčky III).¹⁴⁾

V excerpovaných materiálech se některá sídliště vyskytují jednou jako celek (např. sídliště Spořilov), jindy jako rozdělený prostor (sídliště Spořilov I, Spořilov II). Tyto případy, kdy římská číslice (alternativně také označení podle světových stran) odlišuje obvykle fázi výstavby, jsme se s ohledem na tamější uliční názvosloví rozhodli analyzovat jako celek. Opačný postup jsme však zvolili u třech rozsáhlých komplexů panelových domů (Severní Město, Jižní Město, Jihozápadní Město). Ty jsme vzhledem k jejich charakteru rozdělili na jednotlivá sídliště. Například v případě Jihozápadního Města jsme tak pracovali se čtyřmi samostatnými sídlišti: Nové Butovice, Stodůlky, Lužiny a Velká Ohrada. Skutečnost, že se některá z nich mohou dále územně dělit (tak jako se kupř. Lužiny v některých pramenech člení na Lužiny – střed, Lužiny – jih a Luka), jsme pominuli. Náš výzkum nakonec pracoval se jmény veřejných prostranství v 66 pražských sídlištích.

Poté, co jsme došli k (pro nás) konečnému počtu pražských sídlišť, provedli jsme excerpici jmen ulic, náměstí případně dalších veřejných prostranství v jednotlivých

¹³⁾ Např. J. Pohl et. al., *Byty včera, dnes a zítra: Publikace o přehledu činnosti Výstavby hl. m. Prahy – Výstavby sídlišť za dobu 20 let trvání této organizace*, Praha 1979; J. Vítek et. al., *Výstavba Prahy ve druhé polovině 20. století, Pražské panelstory*, Praha 2007; A. Mikšánková, *Výstavba Prahy 1945–1980, 2. díl*, Praha 1981.

¹⁴⁾ J. Pohl et. al., o. c. v pozn. 13, s. 66.

těchto obytných souborech. Excerpovali jsme dobové i současné mapy a uličníky a především materiály nacházející se v Archivu hl. m. Prahy. Ty byly cenným pramenem především proto, že zaznamenávají jména ulic, a dokonce i celé jejich systémy, které byly v minulosti pro určitá sídlištní místa navrženy, ale nakonec byla pro ta místa vybrána jména jiná. Při excerpci se ukázalo, že dominantním rysem prostorů pražských sídlišť (bez ohledu na to, ke které generaci patří) byly a stále jsou urbanomymické systémy. Proto se budeme v druhé polovině následujícího textu blíže věnovat pouze jim. Předtím však bude vhodné stručně charakterizovat způsob pojmenovávání sídlištních prostorů.

Přehled zásad pro pojmenování pražských míst

Pojmenovávání veřejných prostranství v nově budovaných sídlištních bylo v kompetenci městské správy a řídilo se stejně jako i označování nesídlištních prostorů postupně několikerymi pravidly. V době rozmachu sídlišť, tedy od konce druhé světové války do pádu komunistického režimu, platily v Praze postupně troje směrnice. Nejprve to byl Řád pro jednotné označování veřejných prostranství a komunikací a o číslování domů schválený 19. 12. 1946,¹⁵⁾ který měl stanovit základní pravidla pro pojmenování ulic v poválečné Praze. Jelikož se po změně politické situace v roce 1948 stala základním kritériem při pojmenování politická a ideologická vhodnost uličních jmen, kterou tyto první směrnice dostatečně nepropagovaly, nebyly v praxi příliš dodržovány. Nahradila je až Koncepce pro označování ulic z roku 1962.¹⁶⁾ Ta byla zpracována na základě konzultací s nejrůznějšími odborníky (mj. Vladimír Šmilauer, Josef Janáček) a na rozdíl od prvních jmenovaných směrnic kladla větší důraz na vytváření systémů. První směrnice pouze stručně doporučovaly, že kde už systém je, má být zachován, nebo i doplněn. Tyto druhé zásady jednak uváděly přehled všech dosavadních systémů a navrhovaly i nové.

V roce 1975 byla vypracována nová, třetí Koncepce pro označování ulic,¹⁷⁾ která vznikla v důsledku rozšiřování hlavního města. Přejala obecné zásady předchozích

¹⁵⁾ Archiv hlavního města Prahy, fond Protokoly předsednictva plenárních zasedání a rady Ústředního národního výboru hl. m. Prahy, inv. č. 21, kniha č. 2, 14. 1. 1946.

¹⁶⁾ Archiv hlavního města Prahy, fond Protokoly předsednictva, plenárních zasedání a rady Ústředního národního výboru hl. m. Prahy, inv. č. 324, kniha č. 186, 18. 2. 1962.

¹⁷⁾ Archiv hlavního města Prahy, fond Porady vedoucích funkcionářů Národního výboru hl. m. Prahy, 2. porada 16. 1. 1976, č. kart. 55, Ulice a veřejná prostranství – návrh nové koncepce označování. Tyto směrnice byly sice v praxi užívány, ale městská rada je patrně nikdy neschválila, srov. M. Lašťovka – B. Lašťovková, Pražské uliční názvy jako prostředek orientace i nástroj ideologie 1945–1990. In: O. Fejtová – V. Ledvinka – J. Pešek (eds.), *Documenta Pragensia 30, Evropská velkoměsta mezi koncem války světové a války studené (1945–1989)*, Praha 2011, s. 317.

konceptí, ale nově stanovila, že uliční jména mají být volena s ohledem na jazykovou správnost. Poprvé se také v těchto zásadách objevuje předpis určený speciálně pro sídliště. Jednalo se o požadavek souvislosti mezi jménem sídliště a jmény jeho veřejných prostranství, který se v Praze nejlépe naplnil v případě Zahradního Města a jeho rostlinných urbanonym nebo v případě sídliště Rybníčky, jehož prostory nesou jména významných vodních nádrží.

Systematizované pojmenování,¹⁸⁾ které – jak vyplývá z výše uvedených tří směrnic – bylo ve sledovaném období městskou samosprávou podporováno, přitom není v Praze ničím novým. Jeho kořeny sahají až do 70. let 19. století, kdy vznikly „husitské“ ulice na Žižkově.¹⁹⁾ Systematizované pojmenování se vyskytuje obvykle tehdy, je-li potřeba naráz pojmenovat větší množství městských prostorů. Proto lze na systémy nejčastěji narazit v lokalitách zastavěných v jednom období (týká se právě sídlišť), případně v původně samostatných obcích připojených k Praze, jejichž prostory bývaly naráz přejmenovány kvůli duplicitě názvů.

Všechny tři výše uvedené směrnice souhlasně prohlašují, že pakliže jsou urbanonyma v konkrétní lokalitě provázána svým významem nebo i formou, usnadňuje to orientaci a napomáhá to členit městský prostor. Ovšem, platí to pouze v případě města jako celku, což už konstatoval Vladimír Šmilauer, který ve svém komentáři ke směrnicím z roku 1962 uvedl: „Vytváření soustavy je velmi šťastné tím, že aspoň v některých případech máme hrubou orientaci, kde je třeba ulici hledat: Neklanova ulice bude zajisté někde pod Vyšehradem, Želivského ulice na Žižkově, Minská ve Vršovicích. Tento princip je třeba dodržovat a propracovávat. Hodí se pro to jména zeměpisná (jména spřátelených států a jejich hlavních měst a významných objektů, možná by byla i čtvrt' sluneční soustavy), jména podle lidských povolání, podle historických osobností. (...) Není ale možno užívat názvů speciálních, protože by to bylo zase to, co se stalo v Zahradním Městě – že se jména matou.“²⁰⁾

K týmž směrnicím a jimi propagovanému systematizovanému pojmenování se vyjadřoval i historik Josef Janáček, který poznamenal následující: „Domnívám se, že

¹⁸⁾ K tomu srov. např. P. Štěpán, Lokální urbanonymické systémy. In: M. Ološtiak (ed.), *Varia XVIII. Zborník príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov* (Prešov – Kokošovce-Sigord 3.–5. 12. 2008), Prešov 2009, s. 667–669, nebo M. Wahlberg, *Systematized Name-Giving in the Area Of “Other Names” – with Special Reference to Sweden*, *Acta onomastica* 47, 2006, s. 467–474.

¹⁹⁾ Srov. např. M. Nekula, *Hus – Husova, Žižka – Žižkov...: Toponyma a ideologie*. In: M. Čornejová – P. Kosek (eds.), *Jazyk a jeho proměny, Prof. Janě Pleskalové k životnímu jubileu*, Brno 2008, s. 185.

²⁰⁾ Archiv hlavního města Prahy, fond Odbor pro vnitřní věci Národního výboru hl. m. Prahy, inv. č. 1031, č. kart. 163, Návrh označování pražských ulic, vyjádření prof. Vladimíra Šmilauera z 18. 7. 1962.

(...) systémů je příliš mnoho. Jak situace vypadá, mnohé z nich už nelze dále rozšiřovat, jiné (např. pojmenování podle literárních děl některého autora) měly od počátku omezené poslání.²¹⁾ Dále doporučil, aby zejména v nově budovaných sídlišťích byly voleny takové systémy, které mohou zaručit dostatečnou zásobu uličních jmen.

Historie i současnost urbanonymických systémů na sídlišťích

Že jsou urbanonymické systémy jevem typickým pro sídlišťní prostory dokazuje i fakt, že v šestašedesáti sledovaných sídlišťích narazíme dnes na nějaký (resp. alespoň na jeden) systém v přibližně 79 % procentech případů, tj. u 52 těchto obytných souborů. Systém chybí pouze u sídlišť menších např. Chmelnice, Novodvorská nebo Invalidovna, ačkoliv pro poslední jmenované byly navrhovány ulice pojmenované podle „výsledků vědy a techniky.“²²⁾ V případě větších sídlišť se zase nezdá setkávat s tím, že zde lze narazit i na více systémů zároveň. Tak je tomu kupř. na sídlišťi Lhotka – Libuš, kde jsou ulice pojmenovány jednak po popravených v Pražském povstání a zároveň po obcích ležících na jih od Prahy, nebo na Skalce, kde jsou ulice pojmenovány po světových malířích a zároveň po obcích ležících východně od Prahy.

Je rovněž důležité připomenout, že urbanonymické systémy umístované do prostorů nově budovaných sídlišť bývají často pokračováním systémů, které se v dané lokalitě vyskytovaly už dříve. Platí to mj. pro sídlišť Zahradní Město, respektive pro obě jeho části obklopující kolonii rodinných domků, kde pokračuje systém rostlinných jmen, nebo pro sídlišť ležící v blízkosti závodu Koh-i-noor, označované podle velkoprodejny potravin jako Vlasta, kde jsou stejně jako jinde ve Vršovicích ulice pojmenovány po toponymech bývalého Sovětského svazu.

V šestašedesáti sledovaných sídlišťích se v současnosti nachází dohromady **61** urbanonymických systémů. V tomto počtu převažují systémy odvozené od antroponym, následovány systémy toponym. Dechrématonymické systémy nejsou zastoupeny vůbec a v malé míře se objevily systémy deapelativní. Tři ze systémů jsme označili jako smíšené (viz dále).

Systémy urbanonym deantroponymických

Deantroponymická jména jsou vždy volena s cílem oslavit a uctít dané osobnosti, plní tedy funkci honorifikační.²³⁾ Systémy založené na antroponech tvoří v 61

²¹⁾ Archiv hlavního města Prahy, fond Odbor pro vnitřní věci Národního výboru hl. m. Prahy, inv. č. 1031, č. kart. 163, Návrh označování pražských ulic, vyjádření dr. Josefa Janáčka z 16. 7. 1962.

²²⁾ Archiv hlavního města Prahy, fond Odbor pro vnitřní věci Národního výboru hl. m. Prahy, inv. č. 1027, č. kart. 162, Návrh Odboru pro vnitřní věci ONV v Praze 8 z 26. 6. 1962.

²³⁾ K honorifikační funkci urbanonym viz např. J. David, Honorifikace jako určující rys

analyzovaných urbanonymických systémech necelou polovinu (konkrétně 29 případů). Lze je rozčlenit podle přítomnosti či nepřítomnosti vztahu mezi osobnostmi a lokalitou na tři skupiny.

1. První skupinu tvoří systémy vzniklé ze jmen osob, které neměly přímý vztah k lokalitě nebo k jejímu širšímu okolí. Příkladem mohou být slovenské osobnosti na sídlišti Krč, čeští a slovenští malíři a spisovatelé 19. a 20. století na sídlišti Řepy, světoví malíři a sochaři na Skalce, hudebníci a hudební teoretici ve Stodůlkách, badatelé nejrůznějších oborů na Lužinách, technici a univerzitní profesori v Nových Butovicích, důstojníci české armády na sídlišti Na Košíku nebo lékaři na Velké Ohradě.²⁴⁾ Vztah k lokalitě neměli ani představitelé komunistických stran různých zemí na sídlišti Horní Měcholupy – Petrovice. Ulice jimi pojmenované byly z počátku 90. let přejmenovány a nahradil je úplně nový systém z italských toponym. Obdobný systém zahraničních komunistických funkcionářů měl vzniknout i na sídlišti Černý Most. V roce 1981 bylo úředně schváleno 18 ulic nesoucích jejich jména. Dříve však, než se sídliště dostavělo, přišla změna režimu a na počátku 90. let získaly ulice jména letců bojujících v RAF a dalších účastníků protifašistického odboje.²⁵⁾

2. Druhou skupinu tvoří systémy motivované jmény osob, jež měly přímý vztah k lokalitě. Patří sem především soubory jmen za války popravených občanů, místních bojovníků proti fašismu nebo vojáků Rudé armády, kteří v místě bojovali a padli. Ty najdeme např. na sídlišti Černý Most, v Kobylisích nebo na sídlišti Na Beránku. Uličních systémů, které by připomínaly hrdiny místní, je na pražských sídlištech méně než systémů utvořených po osobách nijak nesouvisejících s lokalitami.

3. Lze uvažovat ještě o třetí kategorii systémů, a sice o případech, kdy osobnosti skutečně neměly přímý vztah k místu (nenarodily se tu, nežily tu, nejsou zde umístěna jejich díla apod.), avšak jejich profese úzce souvisí se známým objektem v dané lokalitě. Vztah osobností k místu není přímý, ale spíše metonymický. Příkladem mohou být ulice na sídlišti Homolka, které leží v blízkosti dvou nemocnic, pojmenované po lékařích nebo ulice na sídlišti Letňany nesoucí jména vojenských pilotů (nedaleko je letiště Praha – Letňany). Mezi metonymická urbanonyma by patřily i

moderní urbanonymie. In: J. David – M. Čornejová – M. Harvalík (eds.), *Mnohotvárnost a specifičnost onomastiky. IV. česká onomastická konference, 15.–17. září 2009, Ostrava – Praha 2010*, s. 131–137.

²⁴⁾ Zpravidla platí, že v lokalitách, kde býval před r. 1989 smíšený, např. česko-sovětský systém, došlo po pádu komunistického režimu k jeho národnostnímu vyčištění. Jinými slovy, sovětská jména byla nahrazena vhodnými českými jmény, která odpovídala zvolenému systému. Týká se to právě Velké Ohrady, ale např. také Lužin či Stodůlek.

²⁵⁾ M. Laštovka – V. Ledvinka, *Pražský uličník 1*, Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství, Praha 1997, s. 120.

ulice pojmenované po zahraničních hercích a režisérech, které doplňují systém ulic českých herců a režisérů na sídlišti Barrandov. To se nachází nedaleko známých filmových ateliérů.

Systémy urbanonym detoponymických

Druhou, a jen o něco méně početnou skupinou jsou systémy urbanonym detoponymických. Na sídlištích lze často narazit na ulice pojmenované na základě oikonym, především jmen obcí nacházejících se v jednom regionu. Tyto obce bývají často i velmi malé. Obvyklá je přitom situace, že leží na stejné světové straně, na které se nachází i sídlištní lokalita v rámci Prahy. Na severně ležícím sídlišti Čimice lze tak najít ulice pojmenované podle obcí na Mělnicku, v sousedních Ďáblicích a na Proseku nesou ulice jména obcí v severních Čechách, ve východních sídlištích Malešice, Průběžná a Skalka jsou prostory pojmenovány podle obcí východně od Prahy a na Opatově a na Spořilově nesou ulice jména obcí ležících jihovýchodně od hlavního města. Tato směrová logika ale neplatí vždycky, poněvadž na sídlišti Na Košíku, které je rovněž situováno v jihovýchodním cípu města, jsou ulice pojmenovány podle obcí západních Čech.

Na újezdském sídlišti Rohožník lze také narazit na systém odvozený z oikonym, který je ale jistým způsobem anomální. Zdejší prostory se jmenují podle obcí z různých oblastí České republiky, které byly pro sídlištní prostory vybrány proto, že začínají písmenem M a Ž. Jedná se o pokračování obvyklého způsobu pojmenování ulic v této pražské čtvrti. Je to zároveň i jediný příklad sídlištního systému, jehož jednotlivá urbanonyma se k sobě vážou svou formální stránkou. Jména újezdských ulic rovnoběžných se zdejší hlavní komunikací začínají postupně na písmena B až M, kdežto jména ulic na ně kolmých začínají písmeny N až Ž.²⁶⁾ Jelikož leží sídliště na samém okraji této pražské čtvrti, setkávají se v něm ulice pojmenované na M a na Ž (Malešovská, Malotická, Měšínská, Žárovická, Žehušická, Žeretická, Žherská, Žichlínská). Jak uvádí P. Štěpán, většina ulic tohoto alfabetského systému byla utvořena ze jmen obcí na Kolínsku a Kutnohorsku. Na Rohožníku jsou však zastoupeny i obce u Jičína, u Lanškrouna nebo na jižní Moravě.

Třikrát se vyskytly urbanonymické systémy utvořené z hydronym: na čakovickém sídlišti nesou ulice jména řek, v obytném souboru Kyje – Lehovec jsou prostory pojmenovány po vodních nádržích, stejně tak jako v obytném souboru Rybníčky. Nejedná se ale o sídliště blízka, mezi kterými by systém volně přecházel. Jejich vzdálenost je přibližně 7 km.

Několik sídlištních systémů vychází ze zahraničních toponym. Jsou to například města a historická území Polska, která dala jména prostranstvím v Bohnicích, italská

²⁶⁾ K tomu srov. P. Štěpán, o. c. v pozn. 18, s. 668.

města jsou na sídlišti Horní Měcholupy – Petrovice, toponyma bývalého Sovětského svazu je možno najít na sídlišti Vlasta a po slovenských městech jsou pojmenovány ulice na Spořilově.

Z hlediska prostorového řešení je patrně nejpromyšlenějším urbanonymickým systémem soubor uličních jmen sídliště Červený Vrch, který sestává rovněž z urbanonym detoponymických. Toto sídliště ze 60. let rozděluje Evropská ulice (dříve Na Červeném vrchu) na dvě nestejně velké části. V severní polovině jsou ulice pojmenovány podle států na Blízkém východě a ze severu je ohraničuje ulice Arabská, zatímco v jižní polovině nesou ulice jména afrických států a z jihu jsou ohraničeny ulicí Africkou. Ulice Arabská i Africká vedou rovnoběžně, celé sídliště tak získává tvar lichoběžníku. Tato uliční jména, která považujeme za jeden systém (byť vlastně zdvojený), jsou patrně nejlepším příkladem rozmístění urbanonym do konkrétního sídlištního prostoru. Pokud mají nově sem příchozí alespoň základní znalost světové geografie a pokud systém pochopí, může jim napomoci se v místě zorientovat.

Systémy urbanonym deapelativních

Na pražských sídlištních se nachází i několik systémů vzniklých z apelativ. Největším je systém rostlinných názvů Zahradního Města, který zahrnuje více než dvě desítky jmen a další podobná urbanonyma lze najít v nesídlištních prostorech této čtvrti. Jim se potom přizpůsobují i jména dalších objektů sem situovaných, proto se např. zdejší obchodní dům jmenuje Květ a v nedávné době postavený výškový dům byl nazván Slunečnice.

Deapelativní systém lze najít i v Hloubětíně, kde jsou ulice pojmenovány po profesích,²⁷⁾ na sídlišti Hornoměcholupská jsou „sportovní“ urbanonyma²⁸⁾ a prostory sídliště Lužiny odkazují svými jmény k archeologickým nálezům, které zde byly učiněny (mj. Zvoncovitá, Mohylová, Amforová). Poněkud zvláštní deapelativní systém tvoří urbanonyma na sídlišti Solidarita. Jsou motivována způsobem a okolnostmi výstavby sídliště a reflektují, že bylo na konci 40. let postaveno svépomocně pražskými pracujícími a studenty. Byly to zejména ulice Dvouletky, Brigádníků, Soudružská,²⁹⁾ Solidarity. Posledním deapelativním urbanonymickým systémem, který lze dnes na pražských sídlištních najít, je systém sídliště Jarov utvořený ze jmen stromů. Obdobně měly být pojmenovány i ulice na sídlišti Krč. Navržená uliční jména (např. Smrková, Dubová, Dřínová, Sosnová)³⁰⁾ však rada Národního výboru hl. m. Prahy neschválila,

²⁷⁾ Zejména po těch, které připomínají tradiční průmyslové zaměření lokality.

²⁸⁾ Ta také věcně souvisejí s lokalitou, neboť se zde nachází Sportovní centrum Univerzity Karlovy.

²⁹⁾ Od r. 1991 nese název Bečvářova.

³⁰⁾ M. Laštovka – V. Ledvinka, o. c. v pozn. 25, s. 372.

stejně jako neschválila zamýšlený deapelativní systém pro sídliště Rybníčky. Zde byly plánovány „rybí“ ulice (Štiková, Úhořová, Cejnová, Pstruhová, Okounová aj.).³¹⁾

Systémy smíšené

V rámci analýzy urbanonymických systémů pražských sídlišť lze vyčlenit kategorii systémů smíšených. Jedná se o případy, kdy jeden systém zahrnuje uliční jména vzniklá zároveň z toponym i antroponym nebo antroponym i apelativ apod. Do této kategorie by patřil systém složený z bulharských měst, pohoří a osob různých profesí v Modřanech, kdy tak vedle sebe najdeme Sofijské náměstí, Plovdivskou, Rodopskou, ulici Jordana Jovkova, Levského, Angelovovu apod. Smíšený systém lze najít i v části sídliště Pankrác. Zdejší urbanonyma připomínají boje na Pankráci v květnu 1945 a v rámci tohoto motivačního okruhu jsou volena jak apelativa, tak i propria (Květnových bojů, Bartáková, Horáčková, Stallichova).³²⁾

Poslední smíšený systém lze najít na sídlišti Na Dědině. Jeho ulice nesou jednak jména českých a sovětských leteckých odborníků a konstruktérů (mj. Ciolkovského, Žukovského, Šmolíkova), ale jsou pojmenovány i po profesích a jiných skutečnostech souvisejících s letectvím (např. Radistů, Družicová). Zvolený systém úzce souvisí s lokalitou, neboť se přibližně 1 kilometr odtud nachází ruzyňské Letiště Václava Havla.

Tři Města

Na závěr věnujme pozornost rozsáhlým sídlištním komplexům označovaným jako města. Jedná se v chronologickém pořadí o Severní, Jižní a Jihozápadní Město. Ona skutečně městy jsou, a to jak funkčně (byla projektována jako nezávislá na zbylých částech Prahy), tak i svou velikostí (např. se uvádí, že by Jižní Město – pokud bychom jej srovnali s městy České republiky – bylo dvanácté největší).³³⁾ Obrazně lze říci, že mottem jejich výstavby se stala velikost a zaměření na kvantitu vytlačilo veškeré urbanistické principy aplikované na sídlištní prostory předchozích generací. Včlenění slova „město“ do jmen třech sídlištních komplexů dokonale vystihuje ambice dobových plánů. Tato tři nová socialistická města se měla stát metaforou „nové společnosti“, kterou hodlal režim vytvořit: i ta měla být budována – stejně jako tři velké sídlištní komplexy – úplně od základů bez ohledů na minulost.

Tři města budoucnosti budovaná na loukách a původně zemědělských půdách však postrádají skutečná jména. Jsou označena pouze tak, že se k apelativu město (Město)

³¹⁾ M. Laštovka – V. Ledvinka, *Pražský uličník 2*, Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství, Praha 1998, s. 159.

³²⁾ M. Laštovka – V. Ledvinka, o. c. v pozn. 25, s. 372.

³³⁾ Srov. http://zpravy.idnes.cz/pred-35-lety-se-na-prazske-jizni-mesto-pristehovali-prvni-lide-ptw-/domaci.aspx?c=A110913_1650969_praha-zpravy_ab (Cit. 13. 2. 2014).

přidalo označení jejich polohy ve vztahu ke světovým stranám. Použití geografických kategorií jim dodává racionální a systematický rozměr a i samy sídlištní celky se jeví jako matematické modely – dokonalý produkt socialistického plánování.³⁴⁾

Tři komplexy se, pokud jde o jejich uliční jména, navzájem odlišují. Severní Město zahrnuje urbanistické jednotky roztroušené na rozlehlém území, přičemž každé jeho sídliště má svůj samostatný urbanonymický systém. Jedinou spojnicí mezi nimi je systém jmen bojovníků proti fašismu a popravených na kobyliské stělnici, který prochází sídlišti Kobylisy, Ďáblice a Bohnice. Nápadným společným rysem uličních názvů Severního Města je jejich odkaz k severu. Na sídlišti Čimice lze najít systém urbanonym pojmenovaných po obcích severně od Prahy, na Proseku jsou ulice pojmenovány po obcích v severních Čechách a ulice na sídlišti Bohnice se jmenují po toponymech Polska. V uličních jménech ostatních dvou sídlištních komplexů se už odkaz ke světové straně v takové míře neobjevuje.

Jižní Město, které by se však podle své polohy v rámci Prahy mělo nazývat spíše Jihovýchodním, je celek oválného tvaru, který je orientován podle trasy metra. Na rozdíl od Severního Města jej charakterizuje kompaktnost jednotlivých jeho sídlišť a prostorová jednota. Z této celistvosti však vyplývá i jakási nejistota, kde přesně končí jedno sídliště a začíná druhé, která je dána i tím, že zde byly dodatečně zastavovány některé původně plánované volné plochy. Propojenost jednotlivých sídlišť Jižního Města se promítá i do zdejších uličních jmen. Sídlištním komplexem prochází několik systémů. Například všechny části tzv. Jižního Města I (Háje, Opatov, Litochleby, Chodov) zasahuje systém utvořený ze jmen slovenských osobností, a to zejména umělců, politiků, bojovníků v SNP aj., který odpovídá skutečnosti, že sídliště bylo stavěno na paměť česko-slovenského bratrství. Stejnými čtyřmi sídlišti potom prochází i o něco méně početný systém ulic pojmenovaných po bojovnicích proti fašismu. Lokalitou, označovanou jako Jižní Město II, tzn. sídlišti Horní Roztyly a Horní Kunratice potom prochází systém vědců, zejména techniků, biologů a geologů.

Nejmladším sídlištním komplexem je Jihozápadní Město. Bylo projektováno až pro 300 000 obyvatel, což v době jeho navrhování představovalo třetinu obyvatel Prahy.³⁵⁾ Je to město s čtyřmi relativně oddělenými a urbanisticky odlišnými sídlišti, pojmenovanými – jak bývá u sídlišť obvyklé – po okolních obcích a osadách. Jsou to Stodůlky, Lužiny, Nové Butovice a Velká Ohrada. Zvláštností je, že pouze jediné ze sídlišť Jihozápadního Města získalo pro odlišení od staré zástavby přívlastek „Nové“ (Nové Butovice). Nezískalo jej paradoxně sídliště Stodůlky, které se co do velikosti

³⁴⁾ L. Bazac-Billaud, Jihozápadní město, Praha 13, Lužiny: několik zamyšlení nad zásadní otázkou pojmenování nevyhraněného prostoru. In: Z. Uherek – L. Bazac-Billaud (eds.), Slova města, Praha 2000, s. 54.

³⁵⁾ L. Bazac-Billaud, o. c. v pozn. 34, s. 53.

své, velikosti původní obce nebo vzdálenosti od ní od Butovic nijak neliší. Proč se novost akcentuje zrovna u Butovic, když nová jsou všechna čtyři sídliště, není jasné.

Tak, jako se Severní Město dá podle svých uličních jmen označit za město „severu“ a Jižní Město za město „Slováků“, můžeme o Jihozápadním Městě mluvit jako o městě „vědy“. V Nových Butovicích jsou ulice pojmenovány po technících a profesorech ČVUT, na Velké Ohradě jsou lékaři, ve Stodůlkách hudební teoretici a hudebníci a na Lužinách badatelé nejrůznějších oborů doplnění o jména vycházející z archeologických nálezů v místě učiněných. Na rozdíl od předchozích dvou sídlištních komplexů zde není žádný systém, který by procházel několika sídlišti, a také zde nejsou ulice pojmenovány po padlých za okupace. Každé ze zdejších sídlišť má svůj vlastní systém, který je jen ojediněle doplněn odlišnými urbanonymy (většinou vytvořenými z pomístních jmen).

V úvodu našeho článku jsme se dotkli otázek spojených s vnímáním sídlištního prostoru, což je záležitost natolik křehká a objektivně nejistitelná, že nás to může snadno přivést i k misinterpretacím. Přesto se domníváme, že se právě toto obtížně zachytitelné vnímání prostoru odráží i v našem zacházení se jmény onoho prostoru. Lze to demonstrovat na posledních dvou sídlištních komplexech. Zatímco je jméno Jižní Město včetně jeho dvou nestandardizovaných variant Jižák a Jižňák běžně užíváno, o Jihozápadním Městě se už tolik nemluví. Potvrdil to i pohled do synchronních korpusů, v nichž je Jižní Město zastoupeno čtrnáctkrát více než Jihozápadní Město.³⁶⁾ Domníváme se, že je tato disproporce způsobena jejich prostorovou strukturou. Zmíněné Jižní Město vnímáme a pojmenováváme jako celek, kdežto Jihozápadní Město je pro nás sledem několika samostatných sídlišť a při lokalizaci používáme spíše jejich jména než jméno celku. Způsob, jak je prostor rozčleněn a jak ho vnímáme, se zrcadlí i v jeho označování.

Shrnutí

Počet analyzovaných pražských sídlišť	66
Počet sídlišť s alespoň jedním urbanonymickým systémem	52, tj. 79 %
Celkový počet analyzovaných urbanonymických systémů	61

Z toho:

Počet urbanonymických systémů deantroponymických	29
Počet urbanonymických systémů detoponymických	23
Počet urbanonymických systémů dechrématonymických	0
Počet urbanonymických systémů deapelativních	6

³⁶⁾ Český národní korpus SYN. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Cit. 26. 2. 2014. Dostupný z <http://www.korpus.cz>.

Počet urbanonymických systémů smíšených

3

Zabývali jsme se sídlištními prostory, které dnes tvoří nedílnou součást pražské krajiny a které do jisté míry chápeme jako protiklad tradičním městským strukturám. To se ukázalo už při jejich vzniku. Sídlště byla koncipována jako hotový produkt a nepředpokládal se jejich další vývoj. Byla realizována jako celek naráz, s čímž souviselo i pojmenování míst v těchto obytných souborech, neboť i zdejší prostory bývaly pojmenovávány najednou. To je i důvod, proč ve většině pražských sídlišť tvoří urbanonyma systém. Uliční jména v sídlištních systémech jsou v naprosté většina spojena sémanticky, jen ojediněle se vyskytlo propojení skrze jejich formu.

Domníváme se, že při orientaci v jednotlivých územních celcích města jsou sémanticky blízká jména spíše překážkou (platí zvláště pro jména honorifikační bez vztahu k lokalitě), neboť se mohou zaměňovat. V sídlištním prostoru, nežádka vizuálně monotónním, pak systematizované pojmenování jen podporuje bloudění a chodcům, hlavně těm přicházejícím zvenku, orientaci rozhodně neusnadňuje. Výjimkou snad může být prostorově promyšlený, dvojitý systém jmen prostranství v sídlišti Červený Vrch. Z hlediska prostorové orientace byly velkým problémem změny jednoho uličního systému v systém úplně jiný, k jakým došlo kupř. na počátku 90. let na sídlišti Horní Měcholupy – Petrovice. Zde se původní urbanonymický systém jmen představitelů komunistických stran nejrůznějších zemí proměnil v systém odvozený z italských toponym. Naštěstí není podobných případů mnoho.

Právě proto, že často ani urbanonyma nejsou tím hlavním prostředkem, který by v amorfních sídlištních pomáhal lidem se orientovat, hledají se prostředky jiné. Jsou jimi například číslice a písmena umístěvaná na volné plochy na bocích panelových domů, případně i novodobá domovní znamení. Ta se nápadně podobají těm z historického centra Prahy, která napomáhala orientaci ve městě v dobách, kdy ještě ulice neměly svá úředně schválená jména. Jedná se o drobné plastiky nad vchodovými dveřmi, zobrazující zvířata, rostliny, věci nebo jen symboly. Jsou např. na sídlišti Skalka, Zelená Liška nebo na Zahradním Městě. Podobná znamení, umístěvaná nikoliv nad vchody, ale na boční stěny panelových domů (tzn. do výšky) lze najít i v části Jižního Města, kde je zástavba označena prostými symboly pro slunce, vodu, zemi a vzduch. Taková znamení bývala v minulosti i na sídlišti Řepy, kde se nacházelo schematicky namalované ovoce. Dnes už je zakrývá zateplení domů.

kojetinova@ujc.cas.cz

Oddělení onomastiky

ÚJČ AV ČR, v. v. i.

Valentinská 1

116 46 Praha 1